

תורת היחסות של בניין הכוח

ד"ר יצחק בן-ישראל*

ישראל יכולה לבנות את כוחה כמענה לאיומים שמסביבה ועל-ידי כך לשחק במגרש שמכתיבים לה יריביה, או שהיא יכולה להתמקד בתחומים שבהם יש לה יתרון יחסי, ועל-ידי כך להכתיב ליריב את המגרש שבו יתנהלו העימותים

* ראש מו"פ במערכת הביטחון

היריב אורך שנים רבות, ולכן ניתן כבר היום לחזות "בערך" מה יהיה מבנה הכוח שלו בעוד כ-20 שנה. גם אם נקבל עמדה זו (וכותב שורות אלו שייך לאסכולה, שיש לה השגות פילוסופיות כבדות משקל נגד אותה עמדה¹), ברור שאין בה עזר רב למי שצריך להחליט כיום על בניין הכוח. גם אם נניח, למשל, כי המזרח התיכון "הולך לשלום", האם נובע מזה, ששוב אין צורך לבנות את הכוח למלחמה כללית? או אולי נובע מכך שלא צריך, למשל, מטוסי קרב מדגם F-15E? או אולי יש להסיק, כי צריך מטוסים אלה ללא מערכות ללוחמה אלקטרונית? או עם יותר מערכות ל"א? ואם מגיעים למסקנה שצריך מערכות כאלה, אילו תכונות נדרשות מהן? "המגמות הכלליות" והכיוונים "בגדול" אינם עוזרים לפתרון שאלות ספציפיות הניצבות בפני בוני הכוח.

בפני בוני הכוח ניצבת אפוא בעיה קשה: מחד עליהם להחליט היום במה להשקיע, ומאידך אין הם יודעים בדיוק לאיזה איום עתידי עליהם להתכונן. אז מה עושים?

תרופות להקלת הכאבים

ראשית, ניתן להקטין את ממדי הבעיה על-ידי קיצור קבוע הזמן הארוך החולף מפיתוח טכנולוגיה ועד ליישומה בשטח. זוהי משימה נכבדה, אשר רבים וטובים עוסקים בה זה שנים רבות – בהצלחה חלקית בלבד. אין ברצוני לעסוק כאן בשאלה זו, ואסתפק רק בציון העובדה, כי קיצור משך הזמן כרוך ב"קיצורי דרך" וב"חיתוכי פינות", המנוגדים בדרך כלל לטבעה של הביורוקרטיה לדרוש עבודה "סדורה", "שיטתית" ולהתנות כל צעד במסכת ארוכה של אישורים. נוסף על כך קיימת גם סכנה מוחשית, ש"קיצורי הדרך" ישמשו תירוץ וכיסוי למעשי שחיתות דוגמת פרשת רמי דותן.

מבוא

מטרת המאמר היא לנתח את הבעייתיות של בניין הכוח ולהצביע על הלוגיקה המיוחדת הנדרשת למשימה זו.

בניין הכוח (פיתוח ורכש אמל"ח, הקמת יחידות חדשות והטמעת האמל"ח החדש בסד"כ הקיים) הוא פעילות ארוכת טווח, הדורשת אורך נשימה ויכולת התמדה במאמצים רבי שנים. קבוע הזמן האופייני לפיתוח טכנולוגיה חדשה הוא כ-10 שנים. 10 שנים נוספות נדרשות ליישום טכנולוגיה זו באמל"ח חדש ספציפי, ועוד מספר שנים דרושות להצטיידות באמל"ח ולהטמעתו. בסך הכול אנו מדברים על קבוע זמן אופייני של 20-25 שנה לבניין הכוח!

הבעיה

עובדת הייס זו מציבה בעיה קשה בפני מי שמחליט כיום על כיווני בניין הכוח: כדי לבחור את הכיוון, יש להעריך, לכאורה, מה יהיו האיומים שאיתם נצטרך להתמודד בעתיד; אבל כיצד מעריכים את האיומים (או אפילו את סוגי האיומים) הצפויים בעוד כ-20-25 שנים?

יש הגורסים כי משימה זו היא בלתי אפשרית באופן עקרוני או לפחות בלתי אפשרית בסביבה דינמית כמו זו שקיימת במזרח התיכון: מי מאיתנו מסוגל לדעת היום מה יהיה גורלו של תהליך השלום ומול אילו אויבים נמצא את עצמנו בעוד 25 שנה? והאם אפשר בכלל להעלות על הדעת איזה אמל"ח יהיה לאויבים היפותטיים אלו?

מנגד יש הגורסים, כי חיזוי פרטני אומנם אינו אפשרי, אך ניתן בהחלט לבצע חיזוי "בגדול", שיצביע על "המגמות הכלליות" ועל "הכיוון" הנדרש. כך למשל, יש לזכור, כי גם בניין הכוח של

לא רק כתגובה לתחזיות האיומים העתידיים, אלא גם באופן יזום, מתוך כוונה להשפיע על בניין הכוח של יריבינו. השפעה כזאת נוכל לנצל כדי להגדיל את יתרוננו היחסי.

מן הבחינה הלוגית, שורש העניין הוא מעמדן של ה"תחזיות" או של ה"הערכות". לשיטתי, מעמדן הוא לעולם מעמד של השערות, אשר אף פעם לא ניתן לדעת מראש אם הן אמיתיות, ולכל היותר (במקרה הטוב) אפשר לדעת רק אם הן מופרכות. בנושא זה עסקתי בהרחבה במקומות אחרים,² ואין ברצוני לעסוק בו כאן. ההערכות העומדות בבסיס בניין הכוח (ואשר קרויות בדרך-כלל הנחות עבודה) הן איפוא השערות בלבד, ואמיתותן חייבת להיבחן באופן שוטף ודינמי מול מה שהאויב עושה בפועל. במקרה הטוב נגלה שהן מופרכות, ולעולם לא נגלה אם הן אכן "אמיתיות" (עד לרגע המבחן הסופי – מבחן המלחמה).

לוגיקה קונוונציונלית - בניין הכוח כמענה

בדרך כלל הנחת היסוד ה"טבעית" של בוני הכוח היא כי בניין הכוח הוא סוג של "מענה" שניתן ל"איום" הצפוי. הלוגיקה הנגזרת מהנחה זו היא כדלהלן:

א. ראשית, יש להעריך את האיום הצפוי ולגזור ממנו את "איום הייחוס".

ב. שנית, יש לבחון את יכולתנו הנוכחית לתת מענה לאיום זה ולהגדיר את הפערים במענה (לפי סדר חשיבותם).

ג. אחר-כך יש לבחון אלטרנטיבות למתן מענה לפערים בכל המישורים האפשריים של בניין הכוח, דהיינו התעצמות (הכוללת הקמת יחידות, פיתוח אמל"ח והצטיידות בו), תורת לחימה, הכשרת הכוח הלוחם וכו'.

ד. לבסוף יש לבחור את האלטרנטיבה האופטי-מלית, דהיינו זו הנותנת את המענה המיטבי במסגרת האילוצים הקיימים (אילוצי תקציב, כוח אדם, לוחות זמנים וכו').

לדעתי, "הנחת בניין הכוח כמענה" והלוגיקה הנגזרת ממנה הן – למרות טבעיותן – שגויות. הסיבה לכך גלויה לעין: בבסיס הלוגיקה שתוארה לעיל עומדת ההנחה כי מדובר במתאר סטטי, שבו נקבע מראש מה יהיה בניין הכוח של האויב (עם כל הקשיים שבהערכתו), ומה שמוטל עלינו לעשות הוא למצוא לו את התשובה הנכונה.

"תרופה" אחרת היא התעלמות ממתאר האיומים החזוי ופיתוח הטכנולוגיה ללא קשר למתאר איומים ספציפי.

הלוגיקה של "תרופה" כזו היא ברורה: מכיוון שהטכנולוגיה צריכה לספק תשובות לכל איום אפשרי, ניתן לטעון כי יש לפתחה ללא קשר לאיום הספציפי החזוי. אבל תרופה כזו ניתנת ליישום לכל היותר בשלבים הראשונים של פיתוח הטכנולוגיה, והיא עשויה לקצר את התהליך הארוך רק בראשיתו. ככל שמתקרבים לשלב יישומי יותר ולהחלטות שבהן נדרש להתרכז במספר מצומצם של פרויקטים עתירי כסף, כך נעשית תרופה זו פחות ופחות יעילה.

ניתן להמשיך קו מחשבה זה ולהחליט על בניין הכוח בתחום פיתוח הטכנולוגיות (דהיינו במשך 10 השנים הראשונות בתהליך כולו, הנמשך בסך הכול 20-25 שנה), לאו דווקא מתוך ניסיון לתת מענה אופטימלי לאיומים החזויים (שכאמור, אינם ידועים), אלא מתוך ניסיון לתת מענה אופטימלי למי שיצטרך להחליט בעוד מספר שנים על המענה הספציפי לאיומים (שיהיו אז). במילים אחרות, יש ללכת בנתיב השומר על גמישות והמגדיל בכל רגע את הפוטנציאל שיאפשר לקבל החלטות נכונות בעתיד (ברגע שתתגבש הערכה מבוססת לגבי איום מסוים).

פתרון אחר - הרעיון המרכזי

במאמר זה אין ברצוני לעסוק בכל ההיבטים של הבעיה, אלא להתרכז רק באחד מהם: ההיבט הדו-צדדי של בניין הכוח. כאמור, בניין הכוח נמשך עשרות שנים, ובמשך זמן זה כל צד צופה על יריביו הממשיים והפוטנציאליים ומקבל את החלטותיו בהתאם לאופן שבו הם בונים את כוחותיהם ("האיום"). כך נוצר מצב, שבו בניין הכוח של צד א' מושפע באופן דינמי מבניין הכוח של צד ב', ואילו זה האחרון מושפע מבניין הכוח של צד א'. במילים אחרות, כאשר אנו מחליטים על בניין הכוח שלנו על סמך הערכת "איום" של היריב, אנו משפיעים בזאת על בניית הכוח של היריב – בנייה העשויה להשתנות עקב מעשינו – ובכך אנו משנים, למעשה, את "האיום". תלות הדדית זו מציבה מגבלות מסוימות על הלוגיקה של בניין הכוח, וברצוני לדון במגבלות אלו ובהשלכותיהן.

אם נביא בחשבון את האופי הדו-צדדי של בניין הכוח, תיפתח בפנינו אפשרות לבנות את הכוח שלנו

פנטומים עמוסי פצצות
ממריאים לתקיפת יעדי
אויב. במלחמת יום
הכיפורים מילא חיל האוויר
תפקיד מפתח עוד לפני
שנרתה הירייה הראשונה,
שכן הוא אילץ את האויב
להשקיע משאבים רבים
בהתגוננות מפניו

הנחה זו אינה נכונה,
משום שעצם הפעולות
שלנו בבניין הכוח
עשויות לשנות את
תוכניות בניין הכוח של
האויב – אפילו אם
נקבעו מראש.

חשיבה לפי פערים

הלוגיקה (השגויה) אשר
הוצגה לעיל היא מקרה
פרטי של חשיבה לפי
הפערים. חשיבה כזו
מוטמעת באיש הצבא
כמעט מיום גיוסו. מ"מ
או מ"פ, הרוצה, למשל,
להגן על יעד – מבצע
הערכת איום, המתחילה
בכיווני התקיפה הצפוי-
יים ומסתיימת במתן
"מענה" (במסגרת הכו-
חות העומדים לרשותו)
לכיוונים המסוכנים
יותר. הוא משתדל
לסגור "חורים" (פערים)
בהגנה באמצעות הכוח
העומד לרשותו.
חשיבה כזו נהוגה,

משל הקרב הייצוגי

לשם המחשת האמור לעיל נניח כי היינו מגיעים
להסכם היפותטי עם אויבינו, ועל פיו המלחמה
הבאה בינינו תוכרע באמצעות קרב של כוחות
ייצוגיים – כמעשה דוד וגוליית, שיצאו להילחם
בשם צבאותיהם. באיזה כוח ייצוגי היה כל צד
בוחר? אני מניח כי אנו היינו בוחרים בנבחרת
אווירית שתייצג אותנו. יתרונו היחסי בתחום זה –
הן בטיב מערכות הנשק והן באיכות הלוחמים –
הוא כה מוחלט, עד כי לא היה סיכוי, לדעתי,
שאוויבינו היו מסכימים לבחירה כזו. מבחינתם, אני
מניח, היה כדאי ששני הצדדים ישלחו לקרב הייצוגי
דווקא יחידות חי"ר – למשל מחלקות. בתחום זה
יתרונם היחסי הוא הגדול ביותר.

למרבה הצער, גם ברמה הגבוהה יותר של בניין
הכוח. כך, למשל, מקובל להניח כי לצה"ל יש
עליונות אווירית וימית מוחצת על פני כל אויביו,
וכי עליונות זו בולטת פחות בקרב היבשה. כנראה
זו גם הייתה מסקנת הסורים ממלחמת של"ג. מה
עשוי להסיק מכך בונה הכוח, הפועל לפי הלוגיקה
דלעיל של חשיבה לפי פערים? אם הפער העיקרי
שלנו הוא ביבשה, הרי עיקר המאמץ בבניין הכוח
צריך להתמקד ביבשה. בהנחה שהתקציב הכללי
קבוע ואינו גדל, פירושו של דבר העברת משאבים
מחיל האוויר ומחיל הים לחילות היבשה. (וזה "לא
נורא" לפי לוגיקה זו, כי לחיל האוויר ולחיל הים
יש "עודף" יכולת יחסית לאיום, ולכן ניתן להקטין
במקצת את מידת העליונות שלהם כדי "לסגור"
את הפערים ביבשה).

לוגיקה אחרת - חשיבה לפי יתרון יחסי

הלוגיקה הנכונה, לדעתי, לבניין הכוח (ובכלל זה למלחמה) ברמה האסטרטגית היא הלוגיקה של היתרון היחסי: עלינו לחפש אותם שטחים, שבהם יש לנו יתרון יחסי (ולאויב חיסרון) ולנסות לגרור את המלחמה דווקא לשטחים אלה. מלחמה אינה עניין לדו-קרב גיטלמני. במלחמה צריך לנצח, וככל שהניצחון קל יותר, כך ייטב.

לפי לוגיקה זו, עלינו להשקיע במיוחד באותם כוחות, שיתרונם היחסי על פני האויב הוא הגדול ביותר. דווקא משום שהאויב חושב (כמו כולם) בלוגיקה של "מתן מענה לפערים", הוא ייאלץ להשקיע את משאביו במתן מענה לתחומים אלה, ובסופו של דבר נמצא את עצמנו במלחמה המתנהלת בעיקר בתחומים שבהם יתרוננו היחסי הוא הגדול ביותר.

מהם התחומים שבהם יש למדינת ישראל יתרון יחסי על פני אויביה? ברור שאין לחפש את התשובה לשאלה זו במישור הכמותי, אלא במישור האיכותי. ואיכות בהקשר הצבאי פירושה התבססות על טכנולוגיה, על ידע ועל כוח אדם משכיל ומיומן. מייסדי המדינה הבינו זאת, ולכן שמו דגש על טיפוח המדע והטכנולוגיה לא רק בתחומי הצבא והביטחון, אלא גם בתחומים האזרחיים – ובעיקר במערכת החינוך.³ זו גם הסיבה שצה"ל שם דגש רב – ואפילו חריג יחסית למדינה בסדר גודל של ישראל – לבניין הכוח של החילות האיכותיים והטכנולוגיים, דוגמת חיל האוויר וחיל המודיעין.

העיקרון של בניין הכוח בתחומי היתרון היחסי נכון לא רק בחילות הטכנולוגיים המובהקים, אלא גם בחילות היבשה. היתרון היחסי של צה"ל בחילות היבשה הוא בקרבות תנועה ובדיוק האש. בכל המלחמות הוכיח צה"ל את יתרונו על פני אויביו בהנעת כוחות גדולים ובשינוי מהלכי הקרב באמצעות תמרון מוצלח. לכן, עד כמה שהדבר תלוי בצה"ל, כדאי לו לטפח את הכוח המשוריין ולהפעילו במקרה של מלחמה ולא להיגרר לקרבות סטטיים בסגנון מלחמת ההתשה. גם בתחום זה עדיף לצה"ל "למשוך" את הקרב, עד כמה שאפשר, לכיוון הטכנולוגי ולהתרחק מצורות הקרב המוכרעות באמצעות כמויות גרידא.

מבחינתה של ישראל עדיף איפוא שהמלחמות יתנהלו במגרש הטכנולוגי, שהוא עתיר ידע וכסף ומצומצם, יחסית, בכוח-אדם. ככל שהמלחמה

בינינו לבין הערבים תתנהל ברמה טכנולוגית גבוהה יותר – כמו במקרה המובהק של הקרב האווירי או הקרב הימי – כך יהיה מצבנו היחסי טוב יותר; ולהפך: ככל שהמלחמה תהיה דלה יותר בטכנולוגיה ועשירה יותר בכוח-אדם, כך יילך מצבנו ויורע. האינתיפאדה המחישה היטב את נכונותו של טיעון זה.

בראייה לאחור מתברר כי ההשקעה ה"לא פרופורציונלית" בחיל האוויר גרמה בדיוק לתופעה שתוארה דלעיל: הערבים ראו את עצמם אנוסים להשקיע את מירב משאביהם (כסף וכוח-אדם איכותי) במציאת פתרונות טכנולוגיים לאיום האווירי הישראלי: הם בנו כוחות גדולים של הגנה אווירית, ובסופו של דבר נמצאו מתמודדים על מגרש נוח יחסית לישראל – מגרש שבו קובעות יותר האיכות והעוצמה הכלכלית מאשר היקפי כוח האדם והשטח.

לפי לוגיקה זו יש להקצות יותר משאבים לבניין הכוח הימי, מכפי שנוהגים לעשות. המשקל הנמוך, יחסית, המוענק בדרך כלל על-ידי בוני הכוח לחיל הים נובע מכך, שהאיום הימי הערבי נתפס כקטן בהשוואה לאיומים האחרים. זהו ניתוח נכון בעיקרו, אבל אם נביא בחשבון את העובדה שגידול הכוח הימי שלנו ידרבן את יריבנו להפנות משאבים רבים יותר לתחום הימי, שבו יש לנו יתרון יחסי, יתברר לנו כי רצוי להעניק לחיל הים משקל שונה לחלוטין.

לוגיקה ואנטי-לוגיקה

ומה יקרה אם הערבים יאמצו את הלוגיקה המתוארת כאן ויפנו את עיקר משאביהם לתחומים שבהם יש להם יתרון יחסי, דהיינו לתחומים שבהם קובעות הכמויות ולא האיכויות? מה יקרה אם הם יפסיקו "להתפתות" להשקיע את עיקר משאביהם בטכנולוגיה נגדית, שנועדה לנטרל את האיום הטכנולוגי הישראלי – בעיקר האווירי – וישקיעו דווקא בתחומים שבהם יש להם יתרון יחסי, כגון עוצבות חי"ר?

התשובה ברורה: יקרה להם בדיוק מה שצפוי למי שמאמץ אנטי-לוגיקה. לא קשה במיוחד לחזות תוצאות של עימות בין מטוסי קרב וטנקים מודרניים לבין חיילי חי"ר – יהיו רבים ככל שיהיו. דוגמא מוחשית לעימות כזה הייתה מלחמת המפרץ, שבה עליונות טכנולוגית מוחצת הכריעה בקלות רבה צבא גדול אך מיושן. בעימות הזה יכול

היה צבא עיראק למלא רק תפקיד פסיבי של ספק מטרות להשמדה.

למזלנו – ולמעשה אין מדובר במזל, אלא בהחלטה נכונה שקיבלו מייסדי המדינה⁴ – נבנו ישראל בכלל וצה"ל בפרט על יסודות של מה שנהוג לקרוא כיום "תרבות הגל השלישי", דהיינו תרבות הנשענת על מדע ועל טכנולוגיה, ואשר התוצר העיקרי של כלכלתה מתבטא במידע ולא דווקא במונחים חומריים.

המונח "תרבות הגל השלישי" לקוח מבית מדרשם של הזוג אלווין והיידי טופלר,⁵ המחלקים את ההיסטוריה האנושית לשלושה גלים: הגל החקלאי, הגל התעשייתי והגל השלישי, הנוכחי, המבוסס על ידע ועל מידע ולא דווקא על ערכים חומריים.

כלל גל יש תרבות משלו, כלכלה משלו ואפילו צורת מלחמה משלו. סמלה של התרבות הראשונה הוא המעדר, של השנייה קו הייצור התעשייתי ושל השלישית – המחשב. למזלנו, ישנה התאמה מלאה בין היתרונות היחסיים שלנו לבין הדרכים היותר אפקטיביות להפקת עוצמה – גם כלכלית וגם צבאית. משום כך אנו יכולים לאמץ לעצמנו תפיסות מלחמה מודרניות ולהשתית את כוחנו על יסודות עתירי טכנולוגיה, בעוד שהערבים, בדרך כלל, עדיין רחוקים מכך מאוד.

דוגמא: התכנון המצרי במלחמת יום הכיפורים

מן המפורסמות היא כי במלחמת יום הכיפורים הצליחו המצרים "לכופף את כנף המטוס"⁶ על-ידי בניית מערך נ"מ גדול מאוד, שכלל מטוסי יירוט וטילי קרקע-אוויר, ועל-ידי הפעלתו בצורה מושכלת בעורף ובעיקר בחזית. הצד השני של אותו מטבע, הזוכה רק לעיתים רחוקות לאזכור ולדיון אינטליגנטי, הוא המאמץ העצום שהשקיעו בכך המצרים: הם הקדישו להגנה האווירית את מיטב משאביהם – החומריים והאנושיים. זרוע ההגנה האווירית הפכה בהדרגה לזרוע העיקרית במערך הכוחות המצריים, ואין להתפלא איפוא, שבסופו של דבר התמנה מפקד של זרוע זו לרמטכ"ל הצבא. גנרל שאזלי, למשל, שהיה הרמטכ"ל המצרי בזמן המלחמה, התייחס לכך בזיכרונותיו. הוא כתב כי עם כניסתו לתפקידו מצא כי:

"לרשותנו עמדו 800 אלף אנשים נושאי נשק. ואף על פי כן, בניגוד לתעמולה הבינלאומית

העקבית של האויב, לא היה לנו יתרון ממש בכוחות הקו הקדמי. לא פחות מ-58% מאנשינו לא היו שייכים ליחידות השדה.

"הסיבה העיקרית למבנה בלתי מאוזן זה הייתה נעוצה בעליונותו האווירית של האויב. היה עלינו להתכונן לאפשרות שטקטיקות של מלחמת ההתשה תופעלנה נגדנו שוב בעתיד, ויחידות מוטסות במסוקים תפשוטנה בעומק מצרים. הדבר הציב את מירב הבעיות בפני הגנתנו: מאות גשרים בודדים מעל הנילוס ויובליו; מערכת השקיה מורכבת ופגיעה, שהחלקאות שלנו תלויה בה; קווי מים המשתרעים לאורך מאות קילומטרים של מדבר עם תחנות שאיבה ומאגרים לאורך הדרך; רשת קווי טלפון הפרושה על פני מרחקים דומים; צינורות דלק; ונוסף על כך המטרות האסטרטגיות הרגילות, כמו מסילות ברזל, צירי תנועה, תחנות כוח, בנייני ממשל וכיוצא באלה.

"הקצאת כוח האדם המצומצמת ביותר להגנת כל אלה, נוסף על רצועת החוף של הים האדום, גזלה מאיתנו מאות אלפי אנשים... המסקנה הייתה שחילות היבשה אינם יכולים להקצות למתקפה מעבר לתעלה כוח אדם העולה בהיקפו על יחידותיו של האויב".⁷

אגב, גנרל שאזלי עשה מאמץ עצום להגדיל את מצבת כוח האדם בצבא המצרי. מאמץ זה הוכתר בהצלחה, וערב המלחמה עמדו לרשותו 400 אלף איש נוספים, מהם 30 אלף קצינים, שגויסו בעיקר מתוך בוגרי האוניברסיטאות. אולם אלה הופנו בעיקר לבניית יחידות חדשות – ובמיוחד של הגנה אווירית.⁸

ההצלחה המצרית בבניית מערך הגנה אווירית, שניטרל במידה רבה את יכולתו של חיל האוויר הישראלי להשתתף בקרב היבשה, היא מן המפורסמות ונחשבת בדרך כלל לאחד הלקחים המרכזיים של מלחמה זו. אבל אסור לשכוח כי הצלחה זו הושגה במחיר של דלדול כוח התקיפה המצרי עקב הצורך לבנות תשובה אסטרטגית לחיל האוויר הישראלי.

אין פלא איפוא, כי בבואו להגדיר את מטרות המתקפה הגיע הרמטכ"ל המצרי למסקנה, "שאין בכוחנו בשום פנים ואופן להנחית מהלומה בקנה מידה גדול כדי להשמיד את ריכוזי האויב בסיני או לכפות על האויב נסיגה מסיני ומרצועת עזה. כוחנו הצבאי איפשר לא יותר מאשר מתקפה מוגבלת".⁹ כמה שיקולים עיקריים הביאו אותו למסקנה זו,

בראייה אסטרטגית מילא איפוא חיל האוויר הישראלי תפקיד מפתח במלחמת יום הכיפורים, אפילו עוד לפני שנורתה הירייה הראשונה. דוגמא זו ממחישה בצורה מצוינת את ההבדל שבין בניין הכוח, כפי שהוא נעשה מבעד לפריזמה הטקטית של מתן מענה לפערים, לבין בניין הכוח ברמה האסטרטגית – בניין המבוסס על ניצול יתרון יחסי.

דווקא השיקול השלישי, שהוביל את הרמטכ"ל המצרי לקביעת מטרה מוגבלת למתקפה בסיני, ממחיש כי ניתוח נכון של היתרונות היחסיים המצריים היה אחד הגורמים המובילים שהביאו להצלחה המצרית היחסית במלחמה זו:

"הגורם השלישי בחישובי היה הצורך לכפות על האויב להילחם בתנאים שאינם נוחים לו. ישראל, על שלושת מיליון תושביה, מגייסת בעיות מלחמה כחמישית מאוכלוסייתה. היא אינה מסוגלת לקיים רמת גיוס זו במשך זמן רב מבלי לפגוע בכלכלתה ולשבש את שירותיה החיוניים. בראש סולם העדיפויות של הישראלים עמדו לפיכך תמיד שתי מטרות: הראשונה הייתה להימנע מאבדות. אובדן ציוד, ויהיה מתוחכם ויקר ככל שיהיה, אינו עשוי לזעזע אותם; תומכיהם ימרו תמיד להשלים את החסר. אך נפילת חייל בודד פגעה בהם קשות. המטרה השנייה בסולם

ו-50% מהם עוסקים בנחיתות האווירית המצרית מול היתרון היחסי של ישראל בתחום זה:¹⁰
"ארבעה גורמים עיקריים הביאו אותי למסקנה זו. הראשון היה חולשת חיל האוויר שלנו – חולשה כה יסודית, שבכל תכנוני הקפדתי שלא לחשוף את חיל האוויר שלנו לעימות ישיר עם מטוסי האויב..."¹¹

"הגורם השני שהביא אותי למסקנה, שהאפשרות היחידה הניצבת בפנינו היא פעולה מוגבלת, היה מגבלותיהם ההתקפיות של טילי ה'סאם' שלנו... למדנו על בשרנו ב-1956 וב-1967 באיזו קלות ניתן להביס כוחות קרקע חשופים בהעדר חיפוי אווירי יעיל... ההיגיון חייב שכל התקדמות של כוחותינו מזרחית לתעלה תסתייע בהגנה אווירית המבוססת על טילי 'סאם'. לפי מיטב שיפוטי, יכולנו – לאחר הכנות נאותות – לחצות את התעלה ולהתקדם כ-9 או כ-12 קילומטרים מבלי לצאת מתחום מטריית טילי ה'סאם', אשר יועברו במהלך הקרב לעמדות שדה, שניתן יהיה להכין במהירות סמוך לקו המים בגדה המערבית של התעלה. אך בקו זה יהיה עלינו לעצור, לבצר את כוחותינו ולארגן את הגנתנו האווירית. ניסיון להתקדם בכוחות קרקע מעבר לקו זה ללא טילי 'סאם' ניידיים, שיעניק להם הגנה אווירית מדלגת, הוא מתכון בטוח לאסון".

F-15 של חיל האוויר – ישראל צריכה להמשיך להתמקד בבניית הכוח באותם תחומים שבהם יש לה עליונות מסורתית

הביטחון,¹³ והוא מהווה בעצם קיומו מעין איתות לצד השני, כי השקעתו בבניין הכוח בתחום הטק"ק עלולה להתגלות בטווח הארוך כבלתי כדאית. במובן הזה ניתן לדבר על התפקיד ההרתעתי של פרויקט מסוג "חץ": לא הרתעת האויב מפני שימוש בנשק הטק"ק, אלא הרתעת בונה הכוח של האויב מפני השקעה עקרה בתחום זה. לדעתי, גם מערך הגנה כנגד טק"ק וגם אמצעים התקפיים (הנשענים בעיקר על כוח אווירי) משרתים היטב את המגמה האסטרטגית הרצויה לנו ומנצלים את יתרוננו הטכנולוגי לצמצום סבירותה של "מלחמת טילים" טהורה.¹⁴

הערה על טרור ועל ביטחון שוטף

בוני הכוח, המשתמשים בלוגיקה של "מתן מענה לפערים", נוטים בדרך כלל לבנות את הכוח לפי חומרת הפער, התלויה בחומרת האיום. מכיוון שהאיום הצבאי (הקונוונציונלי) מצד מדינות העימות גדול לעין ערוך מאיום הטרור (הראשון הוא איום קיומי, בעוד שהשני הוא בחזקת מטרד בלבד), הרי שבוני הכוח נוטים להקדיש מעט מאוד משאבים ואנרגיות לבעיות הביטחון השוטף והטרור. לעומת זאת מפעילי הכוח, החייבים להתמודד בראש ובראשונה עם האירועים היומ-יומיים, אומנם מוטרדים מהאיום הקיומי הנשקף מהמדינות השכנות, אך בחיי היומ-יום הם טרודים הרבה יותר מהטרור ומבעיות הביטחון השוטף.

ניתוח לפי "הלוגיקה של היתרון היחסי", המוצעת בעבודה זו, עשוי להוביל אותנו למסקנה הבאה: הטרור המופעל נגדנו – הן בלב המדינה והן לאורך גבולנו הצפוני – על-ידי ארגונים שונים הינו תחום שבו היתרון היחסי של אויבינו הוא הגדול ביותר.¹⁵ במאבק מהסוג הזה צפוי שהם ינקטו שיטות של טרור וגרילה, אשר מאז ומתמיד היו נשקו של מי שאינו יכול לעמוד מול צבאות מסודרים. אנחנו יכולים להתמודד איתם גם במישור זה (טרור נגדי), אולם זו תהא התמודדות במגרש שאינו רצוי לנו (מה גם שהוא פסול מבחינה מוסרית).

כדי לממש את יתרונותינו היחסיים עלינו לנקוט את כל האמצעים האפשריים שיקטינו את היתרונות הערביים (היחסיים) הגלומים בטרור,¹⁶ ושיעבירו את ההתמודדות במישור זה לתחומים שבהם אנו חזקים יותר. צמצום היתרונות הגלומים

העדיפות שלהם הייתה להילחם מלחמת בזק. סכסוך צבאי הנמשך חודשים הוא בעיניהם סיוט. מכאן שאם לאחר חציית התעלה יעלה בידינו להתבסס בקו המצוי 10-12 קילומטרים מזרחית לה, ואולי מעט יותר מכך, נוכל לכפות עליהם את האפשרויות הקשות ביותר מבחינתם. האויב יאלץ לתקוף את העמדות שלנו ויאפשר לנו להסב לו אבדות כבדות באוויר וביבשה. ואילו אנחנו נוכל להאריך את משך הסכסוך כרצוננו, וזאת באבדות נמוכות למדי לצבאנו".¹²

יתרון יחסי וחסרון יחסי

הציטטה האחרונה מדברי הרמטכ"ל המצרי של מלחמת יום הכיפורים ממחישה כי לפעמים (לא תמיד!) מה שהוא "יתרון יחסי" עבור צד אחד, יכול להיות "חסרון יחסי" עבור הצד השני. ולהפך. זהו המצב, למשל, בנוגע לרגישותנו הרבה לפגיעה בעורף ולאבדות בנפש.

מלחמת המפרץ המחשיה היטב כי אין לנו מענה של ממש לשיגור טילי קרקע-קרקע מרחוק לעבר מרכזי האוכלוסייה שלנו. לא מדובר בעוד "פער" אחד, שיש להוסיף אותו לרשימת הפערים שלנו, אלא בפער מהותי, הנוגע ישירות במרכזי העצבים שלנו.

אילו היה הדבר תלוי רק בערבים, אני מניח כי הם היו שואפים להוביל את המלחמה הבאה בינינו למגרש זה דווקא. מבחינתם עדיף כי המלחמה הבאה תתנהל "מרחוק" באמצעות לחיצה על כפתורים ושיגור טילים זה לעבר מרכזי האוכלוסייה של זה. במלחמה כזו יתבטלו היתרונות הטכנולוגיים של ישראל ועוצמת האש העדיפה שהם מקנים לצה"ל, ומה שיבואו לידי ביטוי יהיו רק כמויות הטילים והרגישות לאבדות – ובשני תחומים אלה יש לערבים עדיפות עלינו. כאשר אנו באים לבנות את כוחנו, עלינו להיזהר מפני הפיתוי לתת מענה ישיר לפער בתחום זה. אני מניח כי גם אנחנו היינו יכולים לבנות טילי קרקע-קרקע ולהיגרר למלחמה מהסוג הרצוי לערבים, אולם מלחמה כזו אינה רצויה לנו.

האמצעים שאנו צריכים לפתח בהקשר זה חייבים לצמצם, עד כמה שאפשר, את סבירותה של מלחמה בעלת אופי כזה, ולנצל את היתרונות היחסיים שיש לנו מול אויבינו. פרויקט מסוג הפיתוח של טיל-נגד-טילים "חץ" הוא דוגמא מובהקת לניצול נכון של יתרוננו האיכותי בתחום

בדיני נפשות ולכן מחייבים מידה רבה של זהירות. בכל מקרה אסור לנו להיתפס "עם המכנסיים למטה". גם אם נחליט לטפח תחום מסוים בגלל יתרונו היחסי בו, אין אנו פטורים מלתת לעצמנו דין וחשבון על הפערים בינינו לבין יריבינו ועל יכולתנו הכוללת להצליח בשדה הקרב במידה שהאויב ינסה לנצל פערים אלה לטובתו.

שנית, על פי ראייתי, ניתוח הפערים הוא פועל יוצא של השימוש בלוגיקה של יתרון יחסי. בדרך כלל יתרון יחסי של האויב מתבטא בפערים שלנו. ההבדל בין שתי הלוגיקות שתיארתי אינו מתבטא בשלב הניתוח (בשתי הלוגיקות מתחייב ניתוח של "פערים"), אלא בשלב של הוצאת מסקנות לבניין הכוח. לפי "הלוגיקה של מתן מענה", בניין הכוח נועד "לסתום חורים" ולתת מענה ישיר לפערים, בעוד שלפי "הלוגיקה של יתרון יחסי", בניין הכוח נגזר משיקול אסטרטגי רחב יותר המתייחס, בין היתר, לרצון שלנו להשפיע על בניין הכוח של האויב ולהביא את המלחמה למגרש נוח יותר לנו. שלישית, הדרך האופטימלית היא שילוב של

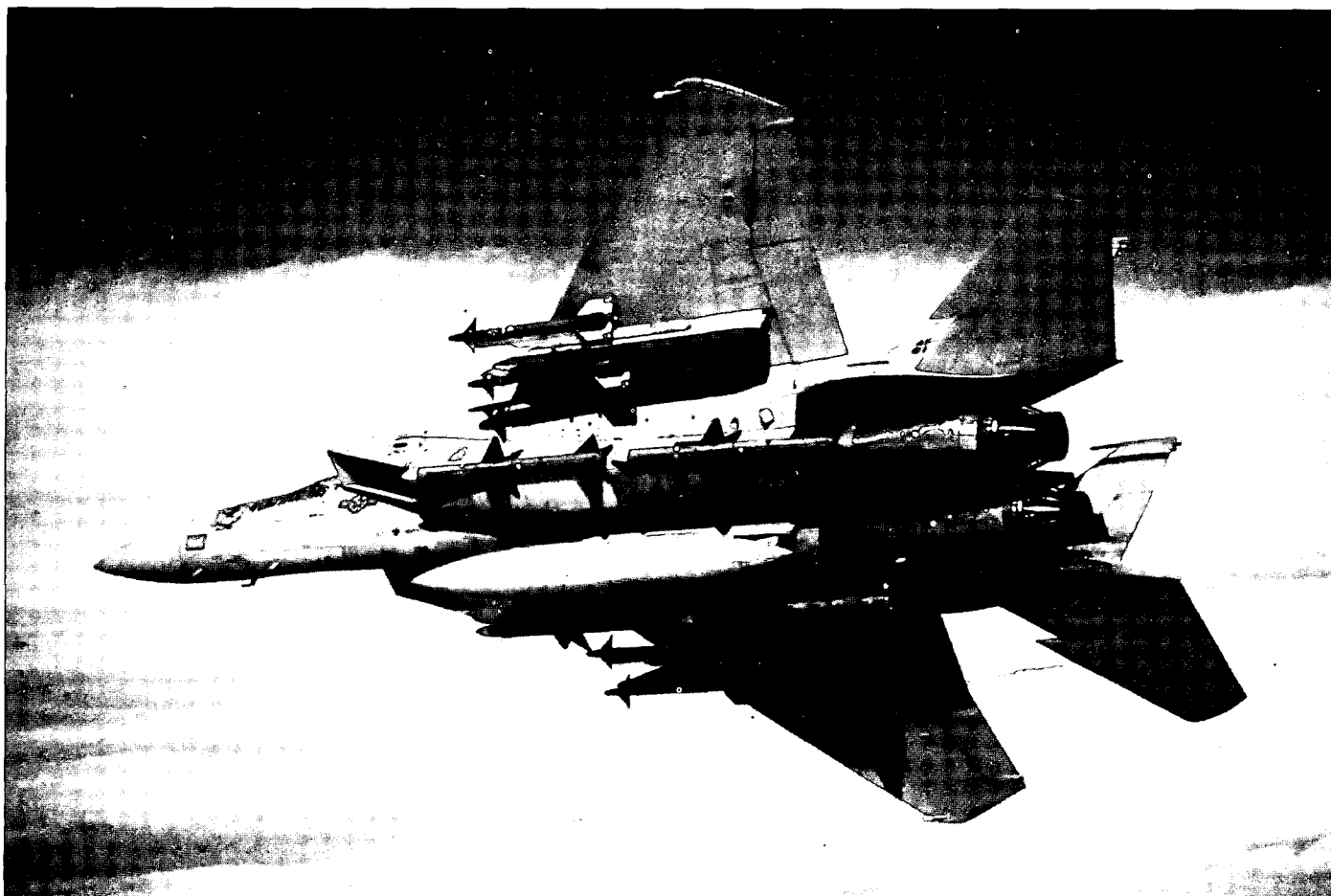
בטרור יכול להיות מושג על-ידי איזונים באמצעות צעדים מדיניים משלימים והפעלת מנופים שיכללו סנקציות ישירות בתגובה לטרור.¹⁷ במישור של בניין הכוח עלינו להפנות חלק ניכר ממשאבינו כדי להעביר את המלחמה בטרור לתחומים שבהם אנו חזקים באופן יחסי – כמו מודיעין וטיפול טכנולוגי באיומים.¹⁸ אומנם, תיאורטית, ניתן למצוא דרך לעקוף כל פתרון טכנולוגי, אולם בכך ייגרר המאבק לתחום שהוא נוח לנו באופן יחסי. לא נוכל אולי לחסל את הטרור, אבל נוכל להקטין באופן יחסי את פגיעתו הרעה.

הערת אזהרה

זה המקום להבהיר כי קריאתי לאימוץ לוגיקה של יתרון יחסי במקום לוגיקה של מתן מענה לפערים חייבת להיות מובנת בהקשרה הנכון בהסתייגויות הבאות:

ראשית, אינני ממליץ להתעלם כליל מהלוגיקה המקובלת של מתן מענה לפערים. בניין הכוח הצבאי בפרט וענייני צבא ומלחמה בכלל עוסקים

F-15 של חיל האוויר הישראלי

שתי הלוגיקות: את בניין הכוח יש לעשות בעיקר לפי הלוגיקה של יתרון יחסי, ואילו את הפעלת הכוח יש לעשות בעיקר לפי הלוגיקה של מתן מענה לפערים.¹⁹

בסיכומו של דבר אנחנו חייבים להביא בחשבון הן את השיקול האסטרטגי (איזה סוג של מלחמה אנו מעדיפים?) והן את יכולתנו לתת מענה למצבים העלולים להיווצר בשדה הקרב בניגוד להעדפותינו. אבל השיקול האסטרטגי מכריע יותר, ולכן אין לשתי הלוגיקות משקל שווה: אף ששתי הלוגיקות לגיטימיות, ושתייהן חייבות לשמש אותנו זו בצד זו, יש להעניק בכורה ללוגיקה של "יתרון יחסי" על פני זו של "מתן מענה לפערים". אם צריך לתמצת את התורה כולה על רגל אחת, הייתי אומר כי: את הכוח יש לבנות לפי לוגיקה שתוביל את המלחמה לשטחים שבהם יש לנו יתרון יחסי, תוך מתן מענה מינימלי לפערים חשובים.

הערה על אקטיביות ועל פסיביות

מהאמור לעיל נובע כי הלוגיקה שעליה אני ממליץ היא במידה רבה אקטיבית, לעומת הלוגיקה הפסיבית יחסית של "מתן מענה לפערים". זאת משום שהנחת היסוד של הלוגיקה שלי היא כי על-ידי החלטה על כיווני בניין הכוח שלנו אנו

משפיעים במידה רבה על בניין הכוח של האויב (ולא רק מושפעים ממנו, כפי שקורה ב"לוגיקה של מתן מענה לפערים"). במילים אחרות, אחד השיקולים המרכזיים בבניין הכוח שלנו צריך להיות רצוננו להשפיע על צורת המלחמה בעתיד. זהו יעד בר השגה, שכן צה"ל הוא הכוח הצבאי הדומיננטי באיזור, והוא משמש "סמן ימני" לשכנינו בבואם לתכנן את בניין הכוח שלהם.

ישראל אינה יכולה להתחרות עם אויביה בכמות (בכל המישורים: כוח-אדם, שטח וכו'). משום כך עליה לנצל ככל האפשר את יתרונותיה היחסיים ולכוון באופן יזום את צורת העימות שלה עם מדינות ערב לכיוונים הנוחים לה יותר. קשה להגזים בחשיבותו של עקרון נטילת היוזמה בכלל ובתחום זה בפרט.²⁰ "הלוגיקה של יתרון יחסי" היא ביטוי של עקרון היוזמה בשדה בניין הכוח.²¹

אני ממליץ איפוא על שימוש בלוגיקה של "יתרון יחסי" במקום בלוגיקה של "מתן מענה לפערים". אבל גם אימוץ לוגיקה זו אינו מספיק לכשעצמו לקביעת הכיוונים הרצויים בבניין הכוח. הלוגיקה מספקת את המסגרת, אך עדיין מוטלת עלינו החובה למלאה בתוכן. במאמר נוסף בסדרה (אשר יופיע בגיליון **מערכות הבא**) אנסה לשרטט בקצרה את הקווים המנחים לכיוונים אלה.

4. בן-גוריון, למשל, בהרצאה שנשא במאי 49 בסיום קורס קצינים, קובע כי "ביטחונה של מדינת ישראל לא ייכון על צבא בלבד", והוא מונה את הגורמים העיקריים שיקבעו בסופו של דבר את הביטחון. לצד העלייה, ההתיישבות, העוצמה התעשייתית ומדיניות החוץ הוא מציין גם את **המחקר המדעי**: "המחקר המדעי דרוש לא רק לצורכי ביטחון. כל פעולתנו המשקית והתרבותית לא תתואר בלי שימוש מקסימלי וכולל בכיבושי המדע והטכניקה. פיתוח הארץ, קידום החקלאות, התעשייה, הימאות, החינוך, הבראת האומה – מחייבים כולם טיפוח המדע עד קצה יכולתנו השכלית והחומרית. הוא הדין בצורכי הביטחון. למען כושר עמידתנו בשער בימים יבואו עלינו לרכז בארץ מיטב הכוחות המדעיים שבעם היהודי, לאפשר לכשרונות המדעיים שבתוך הנוער שלנו להשתלם ולהקדיש כל חייהם לעיון ולמחקר מדעי, לצייד אותם במעבדות המשוכללות ביותר בכל שדות המחקר הפיסי והביולוגי ולהתאים את פעולתם לצורכי ביטחון המדינה ופיתוחה". (ייחוד וייעוד, שם, עמ' 57). בהמשך עוד אעמוד על השיקולים האסטרטגיים שעמדו בבסיס בניין הכוח שלנו בשנים הראשונות להקמת המדינה.

5. ראו את ספרם שתורגם באחרונה לעברית: **מלחמה ואנטי מלחמה**, הוצאת ספריית מעריב, 1994. לקורא המעוניין בתמצית משנתם על רגל אחת מומלץ לעיין בספר:

הערות

1. ראה את מאמרי: Isac Ben Israel, "Philosophy and Methodology of Intelligence: The Logic of Estimate Process", *Intelligence and National Security*, Vol. 4, No. 4, October 1989, pp. 660-718. התפיסה כי לא ניתן לחזות את מהלך ההיסטוריה מושפעת במידה רבה מעמדתו של הפילוסוף קרל פופר, ובמיוחד כפי שהיא מובעת בבהירות רבה בספר: Karl Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, 1957.
2. בספרי **דיאלוגים על מדע ומודיעין**, הוצאת **מערכות**, 1986, ובמיוחד במאמר "הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים" **מערכות** 305, ספטמבר 1986.
3. כך, למשל, אמר בן-גוריון כבר ב'48: "לנו יש בעיה צבאית יחידה במינה – אנו מועטים, ואויבינו מרובים... והמספר – אתם יודעים – הוא גורם גדול בצבא, לרוב גורם מכריע. במה איפוא עמדנו עד עכשיו ובמה נעמוד בעתיד? – אך ורק **ביתרוננו האיכותי**, ביתרוננו **המוסרי והאינטלקטואלי**" (דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד – דברים על ביטחון ישראל**, הוצאת מערכות, משרד הביטחון, 1971, עמ' 43, ההדגשות במקור). ראו גם את ההערה הבאה.

Alvin and Heidi Toffler, **Creating a New Civilization - The Politics of the Third Wave**, Turner Publishing, Inc., 1955

6. כך לפחות ראה בזמנו את המצב אלוף (מיל') עזר ויצמן בפרק השביעי בספרו האוטוביוגרפי **לך שמיים, לך ארץ**, הוצאת ספריית מעריב, 1975.
7. פריק סעד א־דין א־שאולי, **חציית התעלה**, הוצאת מערכות, משרד הביטחון, 1987 (תורגם על־ידי יורם שדה. המקור ראה אור ב־1980), עמ' 15.
8. שם, עמ' 34-36.
9. שם, עמ' 17.
10. שם, עמ' 17-18.
11. אגב, מי שעמד בראש חיל האוויר המצרי ויישם בהצלחה רבה את ההנחיה הנ"ל הוא לא אחר מאשר הנשיא המצרי הנוכחי, חוסני מובארכ.
12. שם, עמ' 18.
13. את המונח "ביטחון" יש להבין כאן במשמעותו הרחבה, הכוללת, בין היתר, הקניית תחושת ביטחון לאוכלוסייה בצורה שתאפשר את המשך העלייה ופיתוח חופשי של הכלכלה ושל החברה.
14. עם זאת אינני בטוח שהשקעות העתק (בכסף ובכוח־אדם) שאנו משקיעים בהתגוננות העורף באמצעים פסיביים (כמו מקלוט) אכן משרתות מטרה זו ואינן מסיטות אותנו לעימות במגרש המועדף על־ידי אויבינו דווקא.
15. ראו את הניתוח של הרמטכ"ל המצרי במלחמת יום הכיפורים, אשר הובא לעיל ביחס לרגישותנו לאבדות.

16. למעשה, מהבחינה של אינטרסים אסטרטגיים ארוכי טווח עלול להיות לפלשתינים אינטרס מובהק בהמשך הטרור, כל עוד תהיה להם תקווה כי באמצעותו יוכלו להשפיע על ישראל לוותר על נכסים שהם מבקשים לקבל.
17. רוב הסנקציות האפקטיביות הן דווקא מדיניות, כלכליות וכיו' ולא דווקא צבאיות. הטלת סגר, הפסקת הזרמת הכספים לרשות הפלסטינית (רש"פ), התערבות בוטה בעניינים הפנימיים של הרש"פ וכיו' סנקציות כאלה יכולות לעודד היווצרות מניע פלשתיני נגדי להפחתת הטרור.
18. עם זאת, כאמור לעיל, עלינו להיות מודעים לסכנה הגלומה בהפניית המשאבים לטיפול בטרור – הפניה העלולה להתבטא בפגיעה בכניין הכוח הדרוש להגנה בפני איומים קיומיים על המדינה.
19. דוגמא טובה לשילוב כזה היא מסוקי התקיפה במשימה נ"ט. בניין הכוח, השם דגש בכיוון זה, משרת את מטרתנו האסטרטגית למשוך את המלחמה לכיוון יותר ויותר טכנולוגי, ובה בעת הוא נותן פתרון עקיף לפער היחסי שלנו ביבשה. בכלל, יש קשר הדוק בין הלוגיקה המוצעת בעבודה זו לבין העיקרון של גישה עקיפה מבית מדרשו של לידל־הארט.
20. לעקרון נטילת היוזמה יש גם מעלות פסיכולוגיות חשובות: דרבון המחשבה, הקטנת המניע לשמרנות ולקפיאה על השמרים, מניעת שקיעה בתרדמה דוגמטית ועוד.
21. הוא הדין גם לגבי מה שהערתי קודם ביחס למלחמה בטרור: גם שם עלינו לקחת את היוזמה לידינו ולהפנות את מאמצינו של ארגוני הטרור לכיוון של התגוננות עצמית.